

ГОТОВНІСТЬ СТУДЕНТІВ ДО САМОРОЗВИТКУ: СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА

Постановка проблеми. Саморозвиток – це цілеспрямована багатоаспектна самозміна особистості, яка служить меті її максимального духовно-етичного та діяльнісно-практичного самозбагачення і саморозкриття, це самостійне формування особистості, спрямоване на успішну самореалізацію в суспільстві.

У контексті філософського осмислення саморозвиток людини є стрижнем процесу її становлення. Насамперед, це процес, який біологічно зумовлений і забезпечений унікальними самопосилючимися механізмами розгортання людських якостей. По-друге, це процес, який детермінується впливом середовища, в якому розвивається людина, її вихованням, а також цінностями, цілями, волею і особистісними якостями. Людина перебуває в стані саморозвитку протягом усього життя, від перших свідомих дій саморегуляції раннього дитинства до свідомої реалізації самозміни в дорослому стані. У дорослої людини цей процес може набувати різного характеру – від усвідомленого, цілеспрямованого, системного позитивного самоперетворення до стагнації і свідомої регресивної зміни, саморуйнування.

Особистісний саморозвиток – це, по суті, психологічний механізм "людиноутворення", становлення цілісної системи, яка проявляється як корінне протиріччя між наявним і необхідним рівнями психосоціальної зрілості людини. Воно виступає рушійною силою її розвитку на основі самопізнання, самоосмислення, актуалізує ціннісне самовизначення, служить основою визначення мети, задає енергію саморегуляції в процесі будь-якої діяльності, створює смисловий простір самотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В. П. Іванов, М. С. Каган, Л. Ніколов та інші вчені звертали увагу на системність, поліструктурність людської діяльності, а також на наявність у її структурі специфічної діяльності, пов'язаної зі зміною власного "Я". М. С. Каган теоретично обґрунтовує три основних її види: перетворювальну, пізнавальну та ціннісно-орієнтаційну [3, с. 53].

Вибудовуючи структури діяльності, М. С. Каган виділяє в перетворювальній сфері такий вид діяльності, "...в якій вона направляє індивіда на нього самого, на його "Я" з метою фізичного або духовного самовдосконалення, у пізнавальній – самопізнання і в ціннісно-орієнтаційній – самооцінку.

Саморозвиток завжди має два взаємопов'язаних аспекти: звернений назовні людини і всередину її. Внутрішня позиція стає тією умовою, через яку, на думку С. Л. Рубінштейна, переломлюються зовнішні впливи [8]. При цьому зміст особистості є підсумком тієї внутрішньої роботи, в процесі якої зовнішнє, пройшовши через суб'єктивність особистості, переробляється, освоюється і застосовується в практичній діяльності. Сформована таким чином система вихованих і самостійно вироблених індивідом соціальних рис проявляється в суб'єктивній формі (ідеї, цінності, інтереси, спрямованість тощо), що відображає взаємодію особистості з навколишнім об'єктивним світом.

Саморозвиток направлений на зміну самого суб'єкта. Це внутрішня духовно-практична діяльність суб'єкта, в результаті якої змінюється його внутрішній світ. Мова йде про становлення особистості як цілісної системи, яке можливе лише в єдності всіх її складових (інтелект, почуття, воля тощо) на певному етапі розвитку людини. Він передбачає розвинену самосвідомість в єдності самопізнання, самооцінки, самоконтролю, саморегуляції, самоефективності і самовдосконалення. Ці положення приймаються всіма дослідниками і не піддаються сумніву. Але при цьому залишається нез'ясованою природа самої цієї діяльності, її джерело.

Особистість, ставлячи перед собою цілі і виявляючи свою неготовність більшою чи меншою мірою до їх здійснення, починає роботу з саморозвитку. Тим самим вона постійно

перебуває на шляху неузгодженості між дійсним і бажаним, тому їй доводиться діяти і вдосконалюватися. Долаючи цю неузгодженість, вона змушена, якщо прагне до успішної професійної діяльності, постійно домагатися бажаного рівня новими зусиллями саморозвитку.

Людина розвивається не тільки за закладеною в неї спадковою програмою і під впливом навколишнього середовища, але й залежно від створених в її психіці досвіду, якостей, здібностей, які формуються в процесі дорослішання і навчання. Тому стає все більш актуальною потреба в такій гуманістичній освіті, яка в сензитивні періоди особистісного розвитку активізує механізми самопізнавальної та саморегулятивної діяльності зростаючої людини. У формуванні такої особистості закладений сенс освіти в XXI столітті, оновленню якої заважає відсутність розробленої методології вирішення цієї проблеми в педагогічній теорії. Освіта, оновлена по сенсу і суті, має і може стати "школою саморозвитку" для молодих поколінь.

Постановка завдання. Вивчення готовності студентів до саморозвитку, її змісту і структури.

Виклад основного матеріалу. Цільова функція навчання у вищому навчальному закладі – це розвиток і саморозвиток особистості студентів у процесі набуття системних знань за сукупністю наукових дисциплін і їх творчого застосування в майбутній професійній діяльності та життєвій практиці. У рамках вузівської освітньої системи створюються умови для саморозкриття потенціалу студентів, його розвитку і саморозвитку.

Освіта об'єктивно несе в собі потенціали активізації особистісного зростання учнів. Вона являє собою цілеспрямовану систему формування внутрішнього світу студентів, їх світогляду, цінностей і переконань, самосвідомості і самопізнання, здатність до саморозвитку та самовдосконалення. Саме у ВНЗ формуються ідеали та світогляд особистості, її потреби, мотиви, інтереси та переконання. У зв'язку з цим особливого значення набувають дисципліни, які сприяють самопізнанню і формуванню внутрішнього світу студента, його системі цінностей, переконань, формуванню установок, самооцінки, впевненості в собі, самоповаги, готовності до саморозвитку та самовдосконалення.

Внаслідок високої актуальності, практичної значущості в педагогіці проблема готовності студентів до саморозвитку стала основою дослідження, проведеного в Національному технічному університеті «ХП» серед студентів другого і третього курсів технічних спеціальностей.

Під готовністю до саморозвитку особистості майбутнього фахівця розуміють усвідомлення студентом потреби в найбільш повній реалізації, розвитку і використанні своїх здібностей і потенційних можливостей в практичній діяльності, їх самовдосконаленні. Вона розглядається як комплексна характеристика, що включає в себе цілий ряд показників:

- здатність до саморозвитку;
- мотиваційно-ціннісне ставлення студента до саморозвитку як найважливіша умова розкриття та використання всіх його можливостей;
- здатність до самопізнання (рефлексія);
- самооцінку;
- впевненість у собі і самоповагу;
- самоконтроль і саморегуляцію;
- самоефективність.

Здатність до саморозвитку є вродженою якістю, яка притаманна кожній людині, але виражена вона в різній мірі. За результатами дослідження лише близько третини студентів (32%) характеризують свою здатність до саморозвитку як високу, 48,3% – як середню і майже п'ята частина студентів (19,7%) – як низьку. Ці дані, як і інші характеристики, приблизно однакові у студентів другого і третього курсів, що дає підставу стверджувати, що помітних змін у них у процесі формування готовності до саморозвитку не відбулося.

Для формування готовності студентів до саморозвитку повинна бути розроблена педагогічна система, в якій безперервно і цілеспрямовано розвиваються не тільки розумові здібності, необхідні для процесу навчання та розвитку, а й також здатності до самопізнання, рефлексії, самоефективності. На молодших курсах багато зусиль має бути спрямовано на діагностику схильності студентів до обраної спеціальності, формування інтересу до неї, розкриття потенціалу, розвиток таких здібностей, як прагнення пізнавати нове знання, проводити пошук джерел інформації, вміння вирішувати поставлені завдання, готовність до самостійної роботи, саморозвитку та самовдосконалення.

Освітній процес відбувається так, що в ньому спонтанно складаються внутрішні умови для активного і спрямованого саморозвитку включеного до нього людини. Своім змістом освіта задає певні ідеали для учня, багаторазово, в рамках різних навчальних дисциплін, звертає увагу студента на їх осмислення, оцінку, застосування у власному житті. Чим більше методи навчання звернені до розуміння і самосвідомості, потребують аналізу та вирішення питань, тим інтенсивніше відтворюється ситуація, що пробуджує питання, сумнів, подив – усі так звані "точки особистісного зростання" людини.

Самосвідомість – усвідомлення людиною самого себе як особистості, своїх фізичних сил і розумових здібностей, вчинків і дій, їхніх мотивів і мети, свого ставлення до зовнішнього світу, інших людей і до самого себе. Вона проявляється як *самопізнання*, яке має два рівні. По-перше, людина ніби зі сторони спостерігає за своєю практичною діяльністю, співвідносить її результати зі своїми цілями й установками, а також із громадськими інтересами та цілями. По-друге, вона спрямована всередину свого Я.

При цьому *самоспостереження* є спосіб пізнання людиною власної психіки та індивідуальних особливостей. Усвідомлення своїх якостей, здібностей, можливостей розвитку сприяє змістовному насиченню навчальної діяльності та збагаченню смислових зв'язків. Через самопізнання студент починає орієнтуватися в ціннісно-смисловому змісті своєї діяльності.

Вивчення готовності студентів до саморозвитку викликало необхідність проведення додаткових досліджень із визначення їх здатності до рефлексії, яка сприяє ефективному самопізнанню. *Рефлексія* – це роздуми особистості про саму себе, безпосередній самоконтроль поведінки людини в актуальній ситуації, осмислення її елементів, аналіз того, що відбувається, здатність суб'єкта до співвідношення своїх дій із ситуацією та їх координація відповідно до умов, що змінюються, і власним станом.

Як показали результати дослідження, рефлексія у студентів розвинена слабо: низький рівень рефлексії характерний для 23,5% студентів, середній – для 72,8%, а високий – всього лише для 3,7% студентів. Важливо зазначити, що рефлексія – це не просто усвідомлення того, що є в людині, а одночасно і зміна самої людини, спроба вийти за межі того рівня розвитку особистості, який був досягнутий. Тільки при наявності рефлексії як внутрішнього стану самоосмислення і розуміння себе, може виховуватися і зміцнюватися самооцінка особистості, її впевненість у собі і самоповага.

Впевненість у собі є властивість особистості, ядром якого виступає позитивна оцінка індивідом власних навичок і здібностей як достатніх для досягнення значущих для нього цілей і задоволення його потреб. Основою для формування такої оцінки є результати діяльності, позитивний досвід вирішення поставлених завдань і успішне досягнення власних цілей. Впевненість у собі проявляється у вірі в свої можливості, позитивному пізнавально-емоційному ставленні до себе.

І навпаки, *невпевненість у собі* виникає як наслідок негативних оцінок самого себе, коли власні досягнення недооцінюються. У результаті індивід звикає негативно оцінювати себе, свої досягнення, здібності та якості. Таким чином, непевненість у собі деформує становлення особистості і тому вимагає зусиль, які дозволять подолати її і допоможуть формувати здорову самоповагу. Науковці, які вивчають цю проблему, визнають, що навички впевненої поведінки і спілкування впливають на ефективність навчання і є такими ж значущими, як і професійна підготовка особистості в цілому. Але, до цих пір

залишаються недостатньо розкритими особливості змісту, структури, умов формування цієї якості особистості.

Результати дослідження впевненості в собі показують, що високий її рівень властивий тільки для 27,3% студентів. Для основної маси студентів (63,8% випробовуваних) характерний середній рівень, є і студенти з низьким рівнем упевненості в собі (8,2%). Рівень рефлексії помітно вище у студентів, для яких характерні висока самооцінка та високий рівень упевненості в собі. Ці дані свідчать про актуальність проблеми формування упевненості студентів в собі і про необхідність її вирішення під час навчання за допомогою спеціальних програм.

Першим кроком на шляху до її формування є *адекватна самооцінка* студентів. Самооцінка – оцінка людиною можливостей, якостей особистості, місця серед інших людей, що впливає на рівень домагань людини, ступінь досяжності цілей, які він ставить перед собою, адекватність поведінки [6]. У своїй практичній діяльності людина прагне до досягнення таких результатів, які відповідають самооцінці, сприяють її зміцненню. Вона є важливим регулятором поведінки і тим самим впливає на ефективність навчальної діяльності та подальший розвиток особистості. Позитивне оцінювання надає особистості додаткову внутрішню активність, формує віру в себе і свої можливості, сприяє досягненню бажаних результатів. Негативна самооцінка надає протилежний вплив, знижуючи впевненість у собі, що обмежує вибір способів самореалізації.

Самооцінка може бути адекватною і неадекватною. Адекватність самооцінки виражає ступінь відповідності уявлень людини про себе об'єктивним підставам цих уявлень. Її рівень виражає ступінь реальних і ідеальних або бажаних уявлень про себе. Адекватну самооцінку (з тенденцією до завищення) можна прирівняти до позитивного ставлення до себе, до самоповаги, прийняття себе, відчуття власної повноцінності та впевненості в собі. Низька самооцінка (з тенденцією до заниження), навпаки, може бути пов'язана з негативним ставленням до себе, неприйняттям себе, відчуттям власної неповноцінності і невпевненості в собі. За результатами нашого дослідження неадекватно висока самооцінка характерна для 41,7% студентів, високий рівень адекватної самооцінки становить 36,8%, середній – 14,4%, низький – 7,1%. При цьому встановлено, що у студентів з адекватною самооцінкою рівень рефлексії вище, ніж у тих, чия самооцінка неадекватна.

Так, у навчальному процесі формується установка студентів на оцінку своїх можливостей, яка впливає також на їх упевненість у собі і, навпаки, остання впливає на формування самооцінки. Між ними існує кореляційний взаємозв'язок, що підтвердили і результати цього дослідження [4]. При цьому залежність помітно проявляється у студентів з адекватно високою та середньою самооцінкою, тоді як у студентів з неадекватно високою самооцінкою така залежність виражена слабко. Серед останніх високий рівень впевненості в собі характерний лише для 29,2% студентів, в той час як серед студентів із адекватно високою самооцінкою він становить 62,5%.

Для формування впевненості в собі важливий не стільки об'єктивний життєвий успіх, скільки розуміння самого себе, пошук способів і методів вирішення поставлених завдань, суб'єктивна позитивна оцінка результатів власних дій і позитивна думка значущих людей. Позитивна самооцінка наявності та ефективності власних навичок і здібностей визначає сміливість у постановці нових цілей і завдань, а також ініціативу, з якою людина береться за їх виконання. Вона повинна бути підкріплена успішними результатами діяльності.

Наявність цих якостей детермінує особистісний комфорт студента, виражає ступінь самоприйняття, служить джерелом задоволеності самим собою і сприяє формуванню самоповаги студента. Самоповага є характеристикою, яка визначає те, в якій мірі людина вважає себе здатною, значущою, процвітаючою і гідною. При цьому студент усвідомлює свої переваги і недоліки, свої сильні і слабкі сторони.

Підвищення рівня впевненості в собі у студентів у процесі професійної підготовки досягається в результаті: накопичення професійних знань, умінь і навичок, розширення світогляду. Велике значення для формування впевненості в собі мають тренінги, які

необхідно проводити під час занять зі студентами. Для цього також слід використовувати рольові ігри, що моделюють ситуації, які свого часу створили або можуть створити певні складнощі для учасників. При цьому викладач виступає в ролі тренера, а гра будується на основі взаємодії одного з членів групи з іншими учасниками, які представляють значущих для нього осіб.

Таким чином, як показує педагогічний досвід та проведені дослідження, до числа найважливіших передумов, що визначають ефективність саморозвитку особистості студентів, слід віднести: здатність до самопізнання, готовність до саморозвитку; здорове почуття самоповаги, яке не дозволяє відставати від інших і бути на висоті, впевненість у собі, високий рівень самооцінки. Це вимагає свідомої психологічної готовності студентів до активної, цілеспрямованої й систематичної роботи з їх формування, спрямованого на підвищення своєї самоефективності.

У поняття *самоефективності* вчені вкладають можливість людей усвідомлювати свої здібності і використовувати їх найкращим чином. Уявлення про свою самоефективність дозволяють отримати не тільки інформацію про самооцінку особистості і ступінь її самореалізації, а й створюють імпульс до саморозвитку. Мова йде про оцінку людиною свого потенціалу, яким вона реально може скористатися

У зв'язку з цим становить інтерес вивчення уявлень студента про власну ефективність, що передбачає його переконання в тому, що він здатний успішно здійснити поведінку, необхідну для досягнення очікуваних результатів у будь-якій діяльності і проявити ініціативу в цьому напрямку. За результатами дослідження високий рівень самоефективності відзначили 15,3%, середній – 63,5% і низький – 21,2% студентів. При цьому спостерігається кореляційний зв'язок між іншими характеристиками готовності студентів до саморозвитку та їхньою самоефективністю.

Саморозвиток і самовдосконалення припускають неодмінну присутність самоконтролю. Він виступає як умова адекватного психічного відображення людиною свого внутрішнього світу і навколишньої об'єктивної реальності. Самоконтроль є одним із невід'ємних компонентів процесу самоврядування (саморегулювання) життєдіяльності людини. Його функція носить перевірочний характер і полягає у встановленні ступеню збігу бажаного і реального результатів. Важливу роль у процесі самоконтролю особистості відіграє адекватна самооцінка.

Самоконтроль є важливим засобом розумового та морального самовдосконалення особистості, який студенти використовують поки недостатньо. Він включає в себе самопереконавання або самонавіювання, самосхвалення, самозасудження або самопокарання; самонаказ або самопримус. За змістом і наслідками вони можуть бути позитивними і негативними. Позитивне самопереконавання направлено на самовиховання, мобілізацію фізичних та інтелектуальних можливостей особистості. Негативне самопереконавання обумовлює небажані стани, паралізує активність тощо.

Таким чином, як показують результати дослідження, під час навчання у ВНЗ формуванню готовності студентів до саморозвитку, приділяється недостатня увага. Для багатьох характерна низька здатність до самопізнання та рефлексії, неадекватна самооцінка і недостатній рівень впевненості в собі, слабке уявлення про свою самоефективність, недостатній самоконтроль. Звідси і відсутність у студентів програм саморозвитку і самовиховання на перспективу і слабке уявлення про їх зміст і значення.

Недостатня увага приділяється і самостійній роботі студентів. У процесі дослідження факторів, які мотивують студентів займатися самостійною роботою, були отримані такі результати: через необхідність – 84%, за власною ініціативою – 56%, із метою саморозвитку і самовдосконалення – 84%. Заважають здійсненню самостійної роботи недостатній досвід її проведення (34% студентів), відсутність бажання (87%), не вистачає часу (73% студентів).

Самостійна робота студента – це спосіб активного, цілеспрямованого надбання студентом нових для нього знань і вмінь без безпосередньої участі в цьому процесі

викладачів, але під їх керівництвом. Вона призначена не тільки для оволодіння тим чи іншим аспектом досліджуваної дисципліни, а й для формування здатності самостійно ставити проблему, знаходити конструктивні рішення, брати на себе відповідальність за їх виконання тощо.

Самостійна робота забезпечує мотиваційно-ціннісне ставлення студента до процесу навчання, сприяє підвищенню його ефективності і дає можливість формування готовності до саморозвитку та самовдосконалення. Тому самостійна робота, тісно пов'язана з аудиторною роботою, в той же час є найважливішим і, головне, дієвим джерелом розвитку і саморозвитку особистості студента.

Висновки. Таким чином, для формування готовності студентів до саморозвитку необхідно:

- 1) формування мотиваційно-ціннісного ставлення студента до саморозвитку як найважливішої умови розкриття та використання всіх його можливостей;
- 2) активізація здібностей студентів до самопізнання та рефлексії;
- 3) формування у студентів впевненості в собі і високої самооцінки, що лежать в основі їх самоповаги;
- 4) навчання навичкам самоконтролю та саморегуляції;
- 5) активізація самостійної роботи студентів і підвищення її ролі в процесі саморозвитку;
- 6) забезпечення цілеспрямованого педагогічного керування з боку викладача процесом самопізнання і саморозвитку студентів як важливої частини педагогічного процесу;
- 7) науково-методичне, організаційне, професійно-етичне забезпечення саморозвитку студентів у педагогічному процесі, спрямоване на підвищення їх самоефективності.

Перспектива подальших досліджень полягає в аналізі динаміки рівня готовності до саморозвитку у студентів від другого курсу до п'ятого, яка, у свою чергу, повинна відбутися завдяки застосуванню розроблених педагогічних технологій навчання.

Список використаних джерел

1. Бодалев А. А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристика и условия достижения / А. А. Бодалев. – М., 1998. – 263 с.
2. Ігнатюк О. А. Формування готовності майбутнього інженера до професійного самовдосконалення : теорія і практика : моногр. / О. А. Ігнатюк. – Х.: НТУ «ХП», 2009. – 432 с.
3. Каган М. С. Человеческая деятельность / М. С. Каган. – М., 1974. – 320 с.
4. Канівець М. В. Формування впевненості в собі студентів вищих технічних навчальних закладів / М. В. Канівець // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – Запоріжжя, 2011. – Вип. 17(70). – С. 277–283.
5. Лозовой В. А. Человек : проблемы саморазвития / В. А. Лозовой, О. М. Ерахторина – Х.: Константа, 2007. – 100 с.
6. Полонский В. М. Словарь по образованию и педагогике / В. М. Полонский. – М.: Высшая школа, 2004. – 512 с.
7. Романовський О. Г. Педагогіка успіху / О. Г. Романовський, В. Є. Михайличенко, Л. М. Грень. – Х.: НТУ «ХП», 2011. – 367 с.
8. Рубинштейн С. Л. Принцип творческой самодеятельности. К философским основам современной педагогики / С. Л. Рубинштейн // Вопросы психологии. – 1986. – №4. – С. 15–23.

Михайличенко В. Є., Канівець М. В.

Готовність студентів до саморозвитку: сутність та структура

У статті розкрито сутність і структура поняття «готовність до саморозвитку». Проаналізовано результати поточного дослідження, яке проводилося на базі НТУ «ХП».

Запропоновано рекомендації по активізації формування готовності до саморозвитку. Описані перспективи подальшого дослідження.

Ключові слова: готовність, саморозвиток, самопізнання, самооцінка, впевненість у собі, рефлексія, самоефективність.

Михайличенко В. Е., Канивець М. В.

Готовность студентов к саморазвитию: сущность и структура

В статье раскрывается сущность и структура понятия «готовность к саморазвитию». Проанализированы результаты текущего исследования, которое проводилось на базе НТУ «ХПИ». Предложены рекомендации по активизации формирования готовности к саморазвитию. Описаны перспективы дальнейшего исследования.

Ключевые слова: готовность, саморазвитие, самопознание, самооценка, уверенность в себе, рефлексия, самоэффективность.

V. Michaylichenko, M. Kanivets

Students` Readiness for Self-Development: Essence and Structure

The essence and structure of the concept “readiness for self-development” are disclosed in the article. The results of the current research that has conducted at NTU “KhPI” are analyzed. The recommendations are given as far as activization of the formation of readiness to self-development. The prospects of further research are described.

Key words: readiness, self development, self-knowledge, self-appraisal, self-confidence, reflection, selfefficiency.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2011 р.